

חיי אברהם

פרשת כי תצא תשע"ט

בענין "חמשה נידונים בפרשה ביסוד הט"ז דכל דבר שהתורה התירה בהדיא אין כח לחכמים לאסרו"

הנה איתא ביבמות (פט: ולהלן) דאין ב"ד מתנין לעקור דבר מן התורה בקום ועשה אלא למגדר מילתא כגון אליהו בהר הכרמל. אולם אינו מפורש מה הדין היכא דהתורה התירה איזה דבר בהדיא (בין אם זה דבר מצוה ובין אם זה רשות, ואפי' בדרך סיפור דברים בעלמא, וכדיבואר), האם חז"ל יכולים לאסור באופן דשוב א"א לקיים מה שכתוב בתורה או לא. וכתב הט"ז (ועוד מפרשים) שאינו ברשותם לאסור, דזה מקרי לעקור דבר מה"ת, והרבו גדולי האחרונים להביא ראיות לכאן ולכאן, (והדברים ארוכים כמני ים), ולהלן נדון בחמש מהראיות הנמצאות בפרשתן, וכדיבואר. ובהקדם נביא דברי הט"ז שכתב כן בג' מקומות.

הנה, איתא במגילה (ד: וש"נ) מגילה בשבת לא קרינן, מאי טעמא, אמר רבה הכל חייבין בקריאת מגילה ואין הכל בקיין במקרא מגילה, גזירה שמא יטלנה בידו וילך אצל בקי ללמוד, ויעבירנה ארבע אמות ברשות הרבים. והיינו טעמא דשופר, והיינו טעמא דלולב. והקשו הראשונים מאי שנא מילה דדחי שבת וכדילפינן מקראי בפרק ר"א דמילה, ולא גזרינן שמא יעביר התינוק או האיזמל.

ובשולחן ערוך או"ח (סי' תקפ"ח סע' ה') כתב יו"ט של ראש השנה שחל להיות בשבת אין תוקעין בשופר. וכתב הט"ז (סק"ה), משום שמא יטלנו בידו לילך אצל בקי ללמוד ויעבירנו ד' אמות ברשות הרבים. והביא שהקשה המזרחי ב"ט נמי נגזר שמא יתקן כלי שיר. ותי' הט"ז דקול השופר לא ניתן לשיר אלא לתקועי של מצוה, ע"כ לא גזרו כן. ועוד תירץ דאין להם לגזור ולעקור לגמרי ד"ת שצותה לתקוע ביום זה. בשלמא בשבת לא מתעקר לגמרי כיון שבלא שבת תוקעין ב"ט, ונראה שזהו בכלל מה שעשו סייג לתורה ולא לעבור על דברי תורה, דזהו לעבור על ד"ת לעקרו לגמרי. ומהאי טעמא ניחא עוד מ"ש ב"י בשם הר"ן מאי שנא מילה דדחיה שבת ולא גזרינן שמא יעביר התינוק ד' אמות ברה"ר ותי' לחלק בין זה לזה בדוחק, ולפי מ"ש ניחא דהתורה רבתה בפירוש וביום השמיני אפילו בשבת, לא רצו לעקור ד"ת בפירוש משום גזירה, עכ"ד הט"ז.

וכתבו המפרשים¹ שכע"ז נמצא במאירי שם (ד.) בשם יש מתרצים וז"ל, שלולב ושופר ומגלה לא נאמר עליהם בפירוש שיהיו נעשין בשבת אלא שהותרו מן הדין מצד שאינן מלאכה ואחר שיש בהם חשש מלאכה דין הוא שידחו שלא

יבואו לידי איסור תורה, אבל מילה להדיא הותרה בשבת מדכתיב וביום השמיני ימול ולא החמירו בקולא הכתובה להדיא, עכ"ל.

ובשולחן ערוך יו"ד (סי' קי"ז סע' א') כתב כל דבר שאסור מן התורה, אע"פ שמותר בהנאה, אם הוא דבר המיוחד למאכל, אסור לעשות בו סחורה, חוץ מן החלב, שהרי נאמר בו יעשה לכל מלאכה. והט"ז (סק"א) הביא פלוגתת הראשונים אם האיסור סחורה הוא מן התורה או מדרבנן, והביא דברי תוספות בסוכה (לט. ד"ה וליתבי) שהוכיחו מפ"ז דשביעית דקא איכא איסור סחורה היכא דקונה מחבירו כדי להרויח ולמכור ביותר, דהא תנן התם שאין עושין סחורה בפירות שביעית ולא בבכורות ולא בתרומות ולא בנבילות וטרפות כו' ולא משכחת שיהו כולם שוין לענין סחורה אלא בכה"ג דמוכר כדי להרויח, דאי בסתם מכירה הא בהדיא שרי רחמנא למכור כדכתיב או מכור לנכרי, אלמא דכולהו מיירי במוכר כדי להרויח, ע"כ דבריהם, והקשה הט"ז דלכאורה מוכח מדבריהם דאיסור סחורה מה"ת הוא, דאם איתא דאיסור סחורה בדברים טמאים אינו אלא מדרבנן, מאי מוכיחים התוס' מנבילות וטרפות מן הפסוק דמכור לנכרי, דהתם ודאי מותר מן התורה אלא דרבנן אסרוה, ומתני' דשביעית קאמר דמדרבנן הם שוים. ודחה, דלעולם האיסור סחורה אינו אלא מדרבנן, ואין כח ביד חכמים לאסור דבר שפירשה התורה בפירוש להיתר, וזהו בכלל מאמרם (סנהדרין מו.) שמעתי שב"ד היו מכין ועונשין שלא מן הדין ולא לעבור על ד"ת אלא לעשות סייג לתורה. ע"כ מוכיחים התוספות שפיר, מדמצינו היתר בתורה ודאי חכמים לא אסרוהו כלל למכירה, אלא ע"כ דגם מדרבנן מותר, והיינו במכירה בעלמא היכא דלא קנה להרויח.

וכ"כ הט"ז בחו"מ (סי' ב') וז"ל, ונ"ל דאף שיש כח חכמים לאסור המותר מדברי תורה, היינו דוקא בדבר שאינו מפורש לא לאיסור ולא להיתר, דאז הוא מותר ממילא בזה יש כח לחכמים להחמיר, משא"כ בדבר מפורש בפסוק להיתר, כגון היתר הנאה מן חלב דמפורש בקרא, בזה אין כח לחכמים לאסור וכו'.

[וכתב המשנה למלך בהל' מאכלות אסורות (ח' י"ח) דדעת הר"מ הוא דאיסור הסחורה הוא מה"ת, שהרי כתב וכל דבר שאסור באכילה כו' חוץ מן החלב שהרי נאמר בו יעשה לכל מלאכה. ואם איתא דס"ל דכל דבר שאסור באכילה מן התורה מותר לעשות בו סחורה אלא שחכמים גזרו ואסרו סחורה, מנין לו שגם על החלב לא גזרו דומיא דשאר איסורין, אלא ודאי דס"ל לרבינו דאיסור הסחורה הוא מן התורה ומש"ה כתב חוץ מן החלב, עכ"ד.

אולם ע"פ דברי הט"ז יש לדחות ראית המשנה למלך וכמש"כ בשו"ת רע"א (א' ע"ד) (ויע' בנודב"ת יו"ד סי' ס"ב), די"ל דכוונת הרמב"ם ג"כ הכי, חוץ מן החלב כיון דהתורה התירה בפירוש, יעשה לכל מלאכה, לכן אי אפשר לחכמים לאסרו].

ומעתה נבוא לדון בדברי הט"ז מתוך פרשתן.

א' כתיב (כ"ג כ"א) לנכרי תשיך ולאחיק לא תשיך. והנה בשו"ת חות יאיר (ס' קמ"ב) הביא דברי הט"ז, והקשה ע"ד דהא אפילו מה שהוא קצת מצוה מה"ת

מצינו שאסרו חכמים משום גזירה, והוא לנכרי תשיך, שחז"ל אסרוהו שמא ילמד ממעשיו, עכ"ד.

והנה איתא בב"מ (ע: דס"ל לר' נחמן דאסור לישראל ליטול רבית מגוי. ופריך רבא לר"נ מקרא לנכרי תשיך, מאי תשיך, לאו תשוך (שמותר ליקח הימנו), לא, תשיך (תן לו רבית), ולא סגי דלאו הכי, (וכי בא הכתוב לצוות עלינו ליתן רבית לנכרי) לאפוקי אחיך דלא, ולעבור עליו בעשה ול"ת. איתביה (לר' נחמן) לויין מהן ומלויין אותם ברבית. לא נצרכה אלא בכדי חייו (התירו לו). רבינא אמר בת"ח עסקינן (מלויין אותם ברבית), טעמא מאי גזור רבנן שמא ילמוד ממעשיו, וכיון דתלמיד חכם הוא לא ילמוד ממעשיו.

והקשו בתוס' (ד"ה תשיך) וא"ת ומאי פריך מהאי קרא, הא לא אסור אלא מדרבנן, גזירה שמא ילמוד ממעשיו כדאמרין בסמוך, וי"ל דהכי פריך מהאי קרא, כיון דאמר רחמנא לנכרי תשיך לא היה להם לחכמים לאסור [וכע"ז נמצא בתוס' לעיל שם (סד: ד"ה ולא), יע"ש, וכ"כ בח"ס (יו"ד סי' ק"ו) ועוד].

הרי דמשמע מדברי תוס' דקושית רבא לר' נחמן מיוסד ע"פ דברי הט"ז, דאין כח לחז"ל לאסור ליטול רבית מנכרי כיון דמפורש ההיתר בקרא ליטול, וכ"כ באחרונים, יע' בשער המלך (הל' יסה"ת ה' ח') ועוד². ועל זה משני הגמ' לא תשיך, דמיירי קרא בליתן לו רבית, וא"כ שוב אינו מפורש בקרא להתיר ליטול רבית מנכרי, וכן ביאר בשו"ת רע"א (מהד"ת סי' ל"ב), וכע"ז בנודב"ת מבין המחבר (שם), ובאגרות משה (או"ח ח"א סי' קל"ד), יע"ש.

ובלאו הכי כתב בנודע ביהודה (שם) על קושית החות יאיר הנ"ל דאין זה קושיא, דרבית לא אסרו בהחלט שהרי כדי חייו מותר, וא"כ לא עקרו חכמים ההיתר לגמרי. וכ"כ בח"ס (יו"ד סי' ק"ו, וסי' ק"ט) דלא אסרו לגמרי אלא למי דאיכא למיחש שילמוד ממעשיו והתירו לת"ח ולא מיעקר קרא לגמרי, ויע"ש עוד מה שתירץ.

ב' כתיב (כ"ה ג') ארבעים יכנו לא יסיף וכו', ובסוף פסוק ב' כתיב "במספר", ופירש"י שם לומר במספר ארבעים ולא ארבעים שלמים, אלא מנין שהוא סוכם ומשלים לארבעים, והן ארבעים חסר אחת ע"כ. וכ"ה במתני' מכות (כב.) ובגמ' שם (ע"ב). ועוד איתא שם אמר רבא כמה טפשאי שאר אינשי דקיימי מקמי ספר תורה ולא קיימי מקמי גברא רבה, דאילו בס"ת כתיב ארבעים, ואתו רבנן בצרו חדא.

²אולם דחו זה בשעה"מ (שם) וברע"א (א' ע"ד) ובנוד"ב מבין המחבר (שם), די"ל דדוקא במקום מצוה אין ראוי לחכמים לאסרו אבל בלא"ה שרי, והביאו כן מלשון תוה"ר ב"מ (שם) יע"ש. וע"ע בריטב"א שם וז"ל, ובתוספות תירצו דהכי פריך כי הואיל והתירו הכתוב אין להם לחכמים לאסרו ע"כ, והלשון הזה סתום דהא איכא כמה מילי שהתורה התירה ואסרו חכמים לעשות סייג לתורה, עכ"ל. אמנם ע"פ דברי הט"ז מובן היטב, דשאני הכא דהוי עקירה של דברי תורה אם היו אוסרים ליטול רבית מהם. ויע"ש בהערה 726 אחרי שהעיר כן, עוד העיר דמלשון תוס' משמע קצת דלא כדברי הט"ז שכתבו דלא היה להם לאסור, משמע אבל יש להם כח לאסור, ודלא כדברי הט"ז, אמנם מלשון גדולי האחרונים מוכח דס"ל דאין לחלק הכי, וכוונת תוס' הוא דלעולם אין לחז"ל כח לאסור.

ובפשטות הכוונה דנהי דמבואר בתורה דמלקין ארבעים, מ"מ ס"ל לרבנן דאין לוקין אלא ל"ט משום דכתיב במספר סמוך לארבעים, והוא דרשה גמורה, וא"כ מה"ת אין לוקין אלא ל"ט³. אולם כתב הר"מ בהל' סנהדרין (י"ז א') וז"ל, כיצד מלקין את המחוייב מלקות, כפי כחו כו', וזה שנאמר ארבעים שאין מוסיפין על הארבעים אפילו היה חזק ובריא כשמשון, אבל פוחתין לחלש שאם יכה לחלש מכה רבה בודאי הוא מת, לפיכך אמרו חכמים שאפילו הבריא ביותר מכין אותו שלשים ותשע, שאם יוסיף לו אחת נמצאת שלא הכהו אלא ארבעים הראויות לו, עכ"ל.

והקשה בספר החינוך (מ' תקצ"ה) שהוא תימה לפי הגמ'. וכוונתו להקשות דבגמ' משמע דהוי דרשה גמורה מה"ת דמלקין ל"ט מדכתיב במספר ארבעים ולא ארבעים במספר, והא דאמר רבא ואתו רבנן ובצרו חדא ה' כפי דרשתם, והיאך כתב הר"מ דמנין ל"ט אינו אלא מדרבנן. אבל דעת הר"מ בזה (לפי מש"כ הכס"מ בפ' א' שם) דהא דאמר רבא ואתו רבנן ובצרו חדא היינו שמנעו ממנין התורה והוא תקנת חכמים, והדרשה מ"ב במספר ארבעים" סובר הר"מ דאסמכתא בעלמא הוא.

ומעתה, הקשה במנחת חינוך (מ' תקצ"ד) ע"פ דברי הט"ז, האיך יכולין חז"ל לעקור דבר המפורש בתורה לגמרי משום סייג, דעוקרין לגמרי דבשום פעם לא ילקו ארבעים, והניח בצ"ע⁴. ואולי י"ל, דלא אמרו חז"ל דיש איסור להכות ארבעים, אלא דאמרו דמכין אותו ל"ט שאם יוסיף לו אחת נמצאת שלא הכהו אלא מ' הראויות לו, הרי דאם לוקין מ' ליכא איסור, וכ"ז רק כדי שלא ילקה יותר מארבעים, וא"כ אי"ז עקירה של ארבעים יכנו.

ג') כתיב (כ"ג ה') על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים בדרך בצאתכם ממצרים, והקשה בכלי חמדה (פ' דברים עמ' י"ד) דהלא מוכח מזה בהדיא דפת עכו"ם מותר מהא דאיכא טענה עליהם שלא הקדימו לבנ"י לחם, וא"כ היאך אסרו חז"ל (ע"ז לה:) לאכול פת עכו"ם. ותי' דכיון דהיה "בדרך" דהיינו בטירוף שוב היה מותר פת עכו"ם, יע"ש עוד מה שתירץ. ולכאורה בלאו הכי י"ל דלא אסרו חז"ל פת עכו"ם בכל מקום, וכגון היכא שאין נחתום ישראל (שו"ע יו"ד סי' קי"ב ס"ב), או היכא דבישל ישראל הלחם אח"כ, וא"כ שוב אי"ז מקרי עקירה בהיתירא דפת עכו"ם דמצינו בקרא הנ"ל.

³יע' בלח"מ הל' סנהדרין (י"ז א').

⁴וכן הק' בפמ"ג אר"ח (תר"ז ח'). ואולי י"ל לפי מש"כ רע"א (א' ע"ד) ובשו"ת תורת חסד (א' י"א) בדעת הכס"מ (הל' מלכים פ"ג יע"ש) דדוקא במקום מצוה לא רצו חכמים לאסרו, וא"כ שאני הכא בארבעים יכנו דאין מצוה בדוקא להלקות ארבעים דהא אפשר בפחות מזה, ובכה"ג אפשר לחכמים לאסור ולעקור הקרא. אולם יע' בח"ס (יו"ד ס' ק"ח) דס"ל בדעת הכס"מ בהל' מלכים הנ"ל דאפי' במקום דלא עשאו הכתוב למצוה אין רשות לחכמים לאסרו, וכדברי הט"ז, ולדידיה עדיין יש להקשות קושית המנ"ח היאך יכולין חז"ל לעקור דבר המפורש בתורה. עוד י"ל כיון דאפשר לדרוש בדרשה גמורה במספר ארבעים מנין הסוכם לארבעים, אפי' דס"ל להר"מ דאי"ז אלא אסמכתא, מ"מ שוב לא מקרי דבר המפורש בתורה דמלקין ארבעים.

ד') כתיב כי תהיין לאיש שתי נשים האחת אהובה והאחת שנואה וכו', והקשה בשו"ת חתם סופר (ח"ו סי' נ"ב) איך החרים רבינו גרשום על מה שמפורש בתורה כאן דשפיר יש לישא ב' נשים, ולדברי הט"ז הלא אין לעקור דבר המפורש בתורה, ותי' דשאני תקנה מחרם ושבועה דאדם אוסר על עצמו אפי' מה שהותר בפירוש בתורה.

ובמנחת אלעזר (א' ס"ב) תי' בהקדם מה שיש להק' אמאי לא גזר רבינו גרשום רק עד סוף אלף החמישי (והאריכו בזה המפרשים), ותו, למה החזיקו בה איסור עד עולם במקומות שקבלו תקנתו כמ"ש הרמ"א (אבה"ע סי' א', ויע"ש בטור וש"ע). וביאר, דבאמת היה הכונה בחרם זאת לתקן עד עולם, ורק מחמת שלא יכלו לעקור מה שהתורה התירה בהדיא, ע"כ עשו גדר רק על אלף החמישי ובכה"ג מותר לגזור⁵, אבל כיון שהכונה באמת עד עולם, לכן הדורות אחר אלף החמישי החזיקו שפיר בחרמו כיון שזה היה כוונתו.

ובשו"ת טוב טעם ודעת לר"ש קלוגר (א' כ"ב) תי' דאחז"ל (קידוין סח.) שהיא שנואה בנשואיה, וא"כ יתכן להיות שהיא באמת שנואה בנשואיה מכח דאין ליקח ב' נשים, ואם באמת אין הכונה כן עכ"פ אינו מפורש בתורה להיתרא, עכ"ד המחודשים. וכע"ז תירצו האחרונים דמיירי בקרא שנשא בחייבי לאוין כדאחז"ל שם, וא"כ לא איירי התורה בנשיאת ב' נשים בדרך היתר, רק דהקידושין תופסין, וכן בחרם דר"ג הקידושין תופסין, ולא קשה מידי ע"ד הט"ז, ויע' בזה בגנזי יוסף (סי' קנ"ד).

ה') כתיב (כ"ד א') וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה ושלחה מביתו, וכתבו המפרשים (יע' בפר"ח אבה"ע סי' קי"ט, ובח"ס סוף גיטין, ועוד) דמכאן ילפינן דאשה מתגרשת בע"כ, והקשו האחרונים (יע' בשו"ת שואל ומשיב (א' א' קי"ג), ועוד) היאך החרים ר' גרשום שלא לגרש בע"כ. וחלק מהתירוצים לעיל בענין היאך החרים שלא לישא ב' נשים יועילו לתרץ ג"כ היאך החרים שלא לגרש בע"כ. ועוד ראיתי בשם הגרי"ש אלישיב שתי' דא"ז מפורש בקרא, משא"כ ביום השמיני ימול, אפי' בשבת, נחשב כמפורש בקרא.

אשמח לקבל תרומות והערות: אברהם הבר, דוא"ל: chayeivraham@gmail.com

⁵וכן לא החרים בכל מקום. ויע' בשו"ת זכר יהוסף (סי' ה') שחולק ע"ז, וכתב דליכא חילוק, ואפי' אם גזר לזמן או לחלק מן העולם עדיין א"א לעקור דבר המפורש בקרא.